

Om ordens semantiska uppbyggnad - med anledning av ett radioprogram

Jag har i många år ägnat mig (utifrån min bakgrund) åt språkfrågor (bl a semantik och ord-bildning) på ett mer avancerat sätt än vanligt. Radioprogrammet "Spraket" kommer ibland på viktiga spår men råkar stanna lite grand halvvägs. Åhörarna kan ibland försöka vidga perspektivet och komma med synpunkter, men programledningen ignorerar eller avvisar kommentarer, med hänvisning till en på-stådd stor mängd. De tycks inte förstå viktiga frågor som borde uppmärksammas.!

Programmet ägnade nyligen sitt intresse åt flera ord som bildas med "stånd" som gemensamt element. De undrade skojigt vad dessa ord har med manlig sexualitet att göra (**ha ha!**). Vi har naturligtvis ett substantiv "stånd" som handlar om position i samhället och många andra ord som bildas med samma rot "motstånd", "bistånd", "stillestånd", "solstånd", "ståndaktig", föreståndare", "ståndpunkt". Det är inte svårt att för-stå den semantiska ingrediensen som ordsdelen "stånd" bidrar till. Man kan t.o.m. anta ordet "påstående" i samma familj. Ty grunden i "stånd" är "stå". Våra språkexperter försöker se "längre än" näsan men missar ofta själva näsan. Ty grundelementet i en sådan semantisk konstruktion är grundmorfemet ST, som finns närvarande i "stånd" men även i många ord: stå, måste, basta, bäst, tyst, lust, men framförallt i ord som stad, bostad, posten, standard, t.o.m. i stadsnamnet Stockholm. Alla dessa ord väcker ett undermedvetet semantiskt intryck genom konsonantparet "st". Naturligtvis kan man finna ord som inkluderar ST utan att väcka samma starka semantiska association, men det är lätt att notera många ord där den fonetiska ingrediensen ST upplevs passande för det som ordet åsyftar. Det saknas inte heller uttryck som "stå på sig" och "göra motstånd" som låter nästan "onomatopoietiska".

Jag skulle kunna åberopa många flera semantiska "majstänger" att dansa kring. En sådan är konsonantparet NG (mängden, ångest, fånga, trång, befängd, m.fl.) För att inte tala om SPK (som ofta har med "seende" att göra: inspektör (den som tittar i), aspekt, respekt, suspekt och t.o.m. Spegel (där K blivit G). Triaden SPK kan kastas om till SKP (mikroskop, horoskop): Det förekommer termer där ordningen mellan tre rotkonsonanter kastas om. I det här fallet får vi, t.ex., ordet skepsis, där "se-endet" inte åsyftar visuell, utan förståndsmässig mening.

I semantiskt genomskådande mening antyder dessa kommentarer att den rådande metafor-uppfattning som (enligt det som skolan lär oss) associeras till bilder och seendet är, om inte helt felaktig, åtminstone vilseledande. Att uppfatta metaforen som en semantisk konstruktion byggd på visuellt jämförande intryck är (enligt min mening - metaforiskt uttryckt) som att "ställa kärran framför hästen". Ty metaforfenomenet är (i grunden) av fonetisk, auditiv, inte av bildlig och visuell karaktär. Ty språket grundas i ljud och hörsel, även om skriften och alfabetets uppkomst, tillsammans med "behandlingen" av vår materiella omvärld, tillskrivit ögat och handen makten över örat och hörseln.

Att grekerna skapade ordet "retorik", för att beteckna vad människor gjorde när de kommunicerade med varandra, har nog sitt fäste i konsonantkombinationen RT. Ty bättre fonem-kombination än dessa två konsonanter (vibrerande R mot dental T) kan knappast finnas för att återge namnet på språkbruket. Icke förty, det kulturella maktövertagandet av det visuella över det hörsamma fick vår kultur att hoppa över fonetiken genom att skapa ord och utveckla en etymologi relaterad till det visuella som tog makten över språket i samhället. Vilket "syns" tydligen i själva ordet "idé" (från *ideo*) och i "teori" som härstammar från grekiskan "ora" (som betyder "åskåda")^[1]. Vi brukar fråga "Ser du inte...?" med betydelsen "Förstår du inte?"

och vi talar om "insikt" som namnet på "för-ståelse" ("stå för" något) där ST spelar sin ovannämnda fonetiska roll för något som "står still" och kan bli "bestående".

Aristoteles bidrog själv till en felaktig grunduppfattning av metaforfenomenet som ett seenderelaterat (inte ett ljudrelaterat) fenomen. Han hade (såsom Hannah Arendt avslöjade), tydligen glömt vad han tidigare hade tagit upp i en liten skrift som (i sin latinska version) hette "*De sensu*" (om sinnena), där han påpekade att hörseln var mycket mer grundläggande än seendet för kunskapsförmågan.

Jag har länge hävdad att metaforfenomenet har sin första grund i talspråkets ordbildning och valet av fonem. Den *figurativa* uppfattningen uppstår i ett senare perspektiv och får ett sådant fotfäste att vi missar hur den etymologiska utvecklingen av orden, i grunden, går till.

Den som har några kunskaper om semitiska språk har fått lära sig att konsonanterna ligger till grund för ordens skapande. Vokalerna är inte så betydelsefulla, även om det kan finnas ibland vissa sammanblandningar (t.ex. U kan förväxlas med V i "uideo" eller "video" och I kan blandas med L och låta LJ). Etymologiska förändringar uppstår ibland genom förväxling och förvanskning av ljud. Namnet till den romerska staden *Hispalis* lät, i de muslimska erövrarnas öron, som *Ishbilia* och därefter blev hos de spanska återerövrarna *Sevilla* (uttalat på svenska: *Sevilja*, som i Andalusien uttalas ofta *Sevilja*).

I radioprogrammet "Spraket"s hemsida (som bara väljer det som faller programledarna in) hittar man ett inlägg från en lyssnare som lider av dyslexi och talar om att hon blandar ofta B med P, D med T, K med H. Dislexin råder emellertid vid jämförelsen landspråken emellan. Varje språk eller dialekt har sina egna fonetiska ljud och saknar andras. På arabiska saknas P och ersätts med B (t. ex.: det europeiska ordet "transport" återges som "transburt"). Förutom sammanblandningen av B och P har arabiskan bara tre vokaler som motsvarar A I O och saknar vårt Å-ljud)

Att blanda samman och förväxla konsonanter som artikuleras på närliknande sätt i munnen är helt vanligt och avslöjar också hur orden från olika språk etymologiskt hänger samman. Ordet "tomte" (sagofiguren, inte egendomen) är detsamma som på spanska kallas "duende", eftersom T byts med D och O blir på spanska, i vissa lägen, UE. Att namnet på det finska staden Turku är detsamma som ordet "torg" på svenska är bevisat. K blir G och U och O blandas med varandra. O uttalas på svenska ibland som Å och ibland men inte alltid) som U i andra språk. Skriftspråket och talspråket har ibland skilda ljud för samma tecken.

En metafor ska i grunden vara en överföring av ljudkombinationer som är förknippade till nya ord med en undermedveten betydelse. Ord med samma bokstavliga eller fonetiska struktur kan emellertid vara skilda och härstamma från olika håll, vilket kan användas för att leka med orden. "Rus" var en folkbenämning för vissa skandinaver och gav namnet åt Ryssland. (Sverige heter Ruotsi på finska). Man kan då skapa en skämtsam etymologi och påstå att "berusning" har just med svenskar att göra. Det talas om "folk-etymologi" när ett ord från ett annat språk förväxlas vid okunnig överföring till det egna modersmålet, så att det byter referens. Konsonantväxling förekommer då ofta: *Apotek* (från grekiskan), *Bodega* (spanska) och *Butik* eller *Boutique* (svenska och franska) är samtliga samma ord som relaterats till skilda men liknande föremål.

Att bara tala om metaforfenomenet och inte veta vad "metonymier" är för något kan (bildligt metaforiskt) kallas för "black-om-foten". Metonymier (som Aristoteles inte ens nämner) är ett mycket viktigare fenomen är metaforer [ii]. Det franska ordet "*bureau*" (byrå) kommer

ursprungligen från namnet på ett tyg (som var inbyggd i en möbel) till de benämning av de beslutsfattare som satt bredvid ett bord (d.v.s. som "fattade beslut") och därifrån till hela institutionen. Att "*hjärta*" och "*Herz*" härstammar från latinet "*cordis*" kan man komma fram till. Själva ordet "*cordis*" har, i sin tur, med "*credo*" att göra, men att ordet "kredit" bildas därifrån, är inte något man tänker på. Den retoriska benämningen "meta-for" är ett grekiskt ord som betyder "över-föring" och återfinns i grekiska bank-"transaktioner" och även i varu-transportföretag. Det svenska ordet "föra"s grekiska ursprung är genomskinligt.

Kunskapen om ordens ursprung är inte så lätt, eftersom den kräver kunskap om flera språk. I Sverige har man ofta fått för sig att allting kan refereras till engelskan (ett av de mest bastarda europeiska språken), utan att gå vidare till latinet och grekiskan och med total okunnighet om andra språk som har haft betydelse för vår ordbildning. Arabiskan ignoreras helt, så att en svensk etymologisk ordbok kan lura oss att tro att ordet "makaber", som finns i franskans "*danse makabre*", har med *Makabeerna* att göra, när det egentligen härstammar från det arabiska ordet "*Qabr*" (med avledningsprefixet "ma" = *maqabr*) som hänvisar till kyrkogårdarna[[iii](#)].

Ämnet Retorik uppfattas vanligen som "konsten att över-tyga", som jag tolkar som "konsten att lägga ett tyg (dvs. en s.k. *burka*) över de andra" för att lura dem och få sin vilja fram. Jag har länge kämpat för en seriös uppfattning av Retoriken som "*kunskap om vad vi gör med språket och vad språket gör med oss*"[[iv](#)]. Retorikkunskap borde vara den mest grundläggande av våra studieämnen (mycket viktigare än det dyrkade "matte"). Ty utan språk kan vi inte förmedla någon kunskap och kunskapen är inte bara ett teoretiskt resultat utan en konst, en utvecklande aktivitet som kräver behärskning av verktyget (dvs. av ordens konstruktion och deras användning). Hans Larsson framhåller i "*Poesiens logik*" att mycket vore vunnet om skolan uppfostrade till "etymologisk medvetenhet". Att vänja barnen att leka med orden är också en bra metod att lära oss att uppmärksamma kunskapens verktyg, deras skapande grund och deras användning.

FOTNOTER:

[[i](#)] Giambattista Vico undrade varifrån prefixkonsonanten "TH" i "theoria" uppstod. Han gissade att det hade med "*Theos orao*" (åskådning ovanifrån (från gudstempel), t ex i Athens akropolis.

[[ii](#)] Ordet "metafor" hos Aristoteles betyder inte bara "metafor" i våra moderna språk. Ordet står hos honom för det som vi kallar "troper" och som omfattar såväl metaforer som metonymin och synekdoxen.

[[iii](#)] Med min vana att leka med ord, brukar jag nämna det svenska ordet "kyrkogård" med spansk förvanskning till "kyrko gordo" (som karaktärisering av en tjock kyrkopräst).

[[iv](#)] Jag vill tacka Anders Sigrell som tycks ha tagit till sig denna uppfattning.